

Fırat Üniversitesi Harput Araştırmaları Dergisi (FÜHAD)
Cilt: 7, Sayı: 14, Eylül 2020, s. 95-110, ISSN: 2148-2527

Journal of Harput Studies, Vol. 7, Issue 14, September 2020, pp. 95-110

Araştırma Makalesi/Research Article

HARPUTLU BİR ÂYAN: ÇÖTELİZÂDE HACI MEHMED EFENDİ

A Noble in Harput: Çötelizâde Hacı Mehmed Efendi

Kürşat ÇELİK*

Geliş/Received: 11.08.2020

Kabul/Accepted: 08.09.2020

Öz

18. yüzyılda Osmanlı Devleti'nin zayıflamasıyla birlikte ortaya çıkan mali sıkıntıyı gidermek için geliri devlete ait olan mukâtaaların mâlikâne adı verilen bir usul ile kayd-ı hayat şartıyla iltizama verilmeye başlanmıştır. Bunları yereldeki zengin seçkinler ile devlet memurları almış ve âyan olarak ifade edilen bir zümre veya grup ortaya çıkmıştı. Merkezi idarenin zayıflamasıyla birlikte taşradaki âyanlar iktisadî güçlerinin yanı sıra idarî olarakta bir güç olmuşlar ve taşra yönetiminde etkili olmuşlardır.

Bu çalışmada, Harput âyanlarından Çötelizâde Hacı Mehmed Efendi'nin âyanlığının maddi kaynakları, yerel idarecilerle olan ilişkileri Harput ve çevresinde meydana gelen olaylardaki rolü araştırılmıştır. Yine bu araştırma ile Çötelizâde Hacı Mehmed Efendi'nin katil edilme sürecinde yaşanan olayların taşradaki âyan ve yerel idareciler arasında meydana gelen güç ve iktidar çekişmesinin bir örneği olduğu ortaya çıkarılmıştır. Yine bu makalede Çötelizâde Hacı Mehmed Efendi'nin vakıf eserleri incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı Devleti, Harput, Âyan, Çötelizâde Hacı Mehmed.

Abstract

In the 18th century, in order to eliminate the financial distress that arose with the weakening of the Ottoman Empire, "the Mukâtaas", whose income belonged to the state, İltizam was started to be given with the condition of "Kayd-ı Hayat"(lifetime) with a procedure called "Mâlikâne". These were taken by the wealthy elite and civil servants in the local community, and a clan or group that appeared as a "Ayan". With the weakening of the central administration, the

* Doç. Dr. Fırat Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü Öğretim Üyesi, Elazığ kursatel@gmail.com, ORCID: 0000-0002-6944-4246.

“Ayan” in the provinces became an administrative power as well as their economic power and were effective in the provincial administration.

In this study, the financial resources of Çötelizâde Hacı Mehmet Efendi, who is one of the Harput Ayan 's, his relations with local administrators and his role in the events around Harput were studied. With this research, it has been revealed that the murder of Çötelizâde Hacı Mehmed Efendi is an example of the power and power struggle that occurred between Ayan and local administrators in the provinces. Also the foundation works of Çötelizâde Hacı Mehmed Efendi were examined.

Keywords: Ottoman State, Harput, Noble, Çötelizâde Hacı Mehmed.

Giriş

Âyan, “göz” anlamına gelen Arapça ayn kelimesinin çoğulu olmakla birlikte eşraf, vücûh ve erkân ile eş anlamlıdır. Âyan kelimesi, halkın gözünde soy sop ve itibarca sivrilmiş olanlar için kullanılan bir kelimedir. İlk İslâm devletlerinde görülen âyan, Osmanlılara Anadolu Selçuklu Devleti’nden geçmiştir. Osmanlı Devleti’nde de diğer devletlerde olduğu gibi çok geniş mânada kullanılmıştır. Tarihî belgelerde voyvoda, mütesellim, muhassıl, mutasarrıf ve vali olarak görülen yerli hânedanlar, aynı zamanda âyan, derebeyi veya mütegalibe tabirleriyle de ifade edilmektedir. Ayrıca molla, kadı, müftü, müderris, seyyid ve tarikat şeyhi gibi ilmiye mensupları, kethüdâ yeri ve yeniçeri serdarı gibi kapıkulları ve bunların mâzul ve emeklileri ile çocukları, kasapbaşı ve bakkalbaşı gibi esnafın önde gelenleri, zahireci, kuyumcu, sarraf, bezzâz ve çuhacı gibi tüccar ve mültezimler âyandan sayılmıştır. Osmanlılar da bunların hepsine birden “âyan-ı vilâyet” adı verilmekteydi¹.

Âyanlar, buldukları bölgelerin yerel güçlü ailelerine mensup, güç ve servet sahibi olarak seçkinler gurubundan olan ve “âyan” olarak nitelenen kimseler, yaşadıkları dönemleri içinde sosyal, mali, iktisadi, askeri, idarî ve siyasi güçlerine aşama aşama ulaşmışlar ve bu konumlarını aile fertleri arasında tutup sonraki nesillere aktarmışlardır².

Osmanlı Devleti, 1683’te başlayan II. Viyana kuşatması dolayısıyla ortaya çıkan malî sıkıntıyı gidermek için 1695 yılından itibaren bazı mukâtaaların mâlikâne adı verilen bir usulle ve kayd-ı hayat şartıyla iltizama verilmesi, âyanlığın gelişmesinde önemli derecede rol oynadı. Çünkü âyanlar, mâlikâne uygulaması sayesinde bölgelerindeki gelir kaynaklarının kontrolünü ve intifâ hakkını sağlamaştırıp irsen devam ettirme imkânı ile devlete ait bazı yetkileri kullanma fırsatını ele geçirdiler. Böylelikle 18. yüzyılda

¹ Özcan Mert, “Âyan”, *DİA*, 4, İstanbul, 1991, s.195.

² Özcan Mert, “Osmanlı Devleti Tarihinde Ayânlık Dönemi”, *Osmanlı*, VI, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 1999, s. 175.

taşrada mâlikâneye ilişkin açık artırmanın başlaması “âyan sorununun” ortaya çıkmasına sebep oldu. Değişen bu düzenden pay alan kimselerin taşeronluğunu yapan Müslüman seçkinler-zengin kentliler, ulemâ ve bunun yanı sıra taşrada görev yapan alt düzeydeki asker ve memurlar, zaman zaman ya da acil durumlarda kendilerine verilen görevleri, merkezî devletle olan uzun vadeli ilişkilere dönüştürerek, yeni bir ayrıcalığa sahip olmuşlardır³. Öte yandan âyanlar, Osmanlı Devleti’nin 1683’ten 1718’e kadar cephelerde uğradığı yenilgiler ve mâruz kaldığı malî buhranlardan dolayı, vergi tahsil etmek ve maliyeye borç para vermek suretiyle daha da önem kazandılar. 18. yüzyıl ortalarına doğru, Bâbîâlî’nin taşradaki gücünün giderek azalması ve bir âyan ailesinin kendi bölgesinde devamlı olarak yöneticilik yapması sonunda âdeta bir hânedan hüviyeti taşıyan büyük aileler ortaya çıktı. Böylece âyan kelimesi yeni bir anlam kazandı. Bu yeni statüde iyice güçlendikleri görülen âyanların başlıca görevleri, şehir ve esnaf için gerekli malları sağlamak, erzak ve ham madde fiyatlarını tayin etmek, kamu binalarının inşa ve tamirini yapmak, eşkıya yakalamak ve cezalandırmak, orduya asker sağlamak ve bu askerlerin ihtiyacını görmek, ordu tayinat ve mühimmatının taşınması için hayvan tedarik etmek idi. Merkezî otoritenin zayıf oluşundan faydalanan âyanlar, bir yandan görevlerini yürütürken çok defa da haklı veya haksız kendi menfaatlerini gözetmişlerdir. Taşradaki otorite boşluğunu dolduran âyan, eşraf, hânedan ve derebeyi aileleri memleketin birçok yerinde varlık ve üstünlüklerini kabul ettirmişlerdi⁴. II. Mahmud’un saltanatının başında âyanlıktan sadarete yükselen Alemdar Mustafa Paşa, 1808’de âyanlarla hükümet arasındaki münasebeti düzene koymak üzere İstanbul’da bir toplantı yapmış ve âyanlarla devlet arasında “*Sened-i İttifak*” olarak bilinen tarihî belgeyi imzalamıştır. Fakat bu düzenleme de sonuçta pek başarılı olmamıştır⁵.

Tanzimat’a kadar olan sürede, eski usulde, hatta Tanzimat’ın ilanından sonra da, Anadolu’da âyanlık müessesesi yeni kurulan örgütler arasında hüküm sürmekteydi. Fakat Tanzimat’ın ilanından sonra, Anadolu ve Rume- li’de görülen âyan sayısı çok azdır⁶.

³ Ariel Salzman, “İmparatorluğu Özelleştirmek: Osmanlı XVIII. Yüzyılında Paşalar ve Âyanlar”, *Osmanlı*, 3, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 1999, s. 231.

⁴ Ö. Mert, “Âyan”, s.196.

⁵ Mehmet İpşirli, “Klasik Dönem Osmanlı Teşkilatı”, *Osmanlı Devleti ve Medeniyet Tarihi*, I, (Editör: Ekmeleddin İhsanoğlu), İstanbul, 1994, s. 238.

⁶ Yücel Özkaya, *Osmanlı İmparatorluğu’nda Âyanlık*, Ankara Üniversitesi DTCF Yay., Ankara, 1977, s.302.

1. Çötelizâdeler

18. yüzyılın sonları ile 19. yüzyılın başlarında Anadolu'daki meşhur âyanlardan bazıları şunlardı: Yozgat, Çorum ve çevresinde Çapanoğulları, Manisa, Aydın ve çevresinde Kara Osmanoğulları, Antalya'da Tekeli İbrahim, Rize'de Tuzcuoğulları, Trabzon'da Cemşitoğulları, Bilecik'te Kalıyoncuoğulları, Isparta'da Yılanlıoğulları, İzmir'de Katipoğulları idi⁷. Bunlardan biride Harput ve çevresinde etkili olan Çötelizâdeler idi. Çötelizâdeler, ailelerinin Oğuz Türklerinin Bozok kolu Tokar/Töker/Döger boyundan geldiğini ifade etmektedirler. Büyük Selçuklu Devleti zamanında Türkmenistan'dan gelerek önce Van/Çatak daha sonra Erzurum/Çadeli beldesine yerleşmişlerdir. 14. yüzyılın başlarından itibaren Harput'a göç eden Çötelizâdeler, 18. yüzyıl itibarıyla Harput ve çevresinde etkin olmaya başlamış ve bölgenin hatırı sayılır âyan ve eşrafından olmuşlardır⁸. Yine Harput'a bağlı Çöte/Çöteli isminde bir köy de bulunmaktadır. Çöteli köyü ilk tahrir defterlerinde Harput'a bağlı ve Müslümanların yaşadığı bir yerdir⁹. Çöteli köyü 17. yüzyılda Harput Sancağına tabii Kuzâbâd Nahiyesine bağlıdır¹⁰.

Çötelizâdeler, Osmanlı Devleti'nde Harput ve Mamuratü'laziz'de uzun yıllar önemli görevlerde bulunmuşlardır. Daha sonraki yıllarda bu aileden pek çok kimse belediye başkanlığı, milletvekilliği, komutanlık, idarî amirlikler olmak üzere önemli devlet vazifeleri yerine getirmişlerdir.

2. Çötelizâde Hacı Mehmed Efendi

Çötelizâdeler içerisinde öne çıkan isimlerden biri de Hacı Mehmed Efendi'dir. Çötelizâde Hacı Mehmed Efendi, Harput'un âyanlarından olan İsmail Efendi'nin oğludur. İsmail Efendi, Maaden-i Hümâyûn'da ihtiyaç duyulan zahire başta olmak üzere çeşitli emtiaları tedarik ederek zengin olmuştu¹¹. Babası gibi Çötelizâde Hacı Mehmed Efendi'de Maaden-i Hümâyûn sayesinde 18. yüzyılın sonu ile 19. yüzyılın başlarında Harput ve çevresinde güç ve servet sahibi olmuş bir âyandır. Çötelizâde Hacı Mehmed 1776 tarihli bir arşiv kaydında Harput'taki âyanlar arasında ismi geçmektedir. Bu âyanlar ise şunlardı; Reisi âyan Hacı Osman Ağa, Alaybeyi

⁷ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, "Âyân", *İslâm Ansiklopedisi Milli Eğitim Bakanlığı*, 2, İstanbul, 1979, s.41-42.

⁸ Oktay Çötel, *Toprak*, Selçuk Üniversitesi Basımevi, Konya 2011, s. 152-161; Yurdal Demirel, *Bulutoğulları*, Manas Yayıncılık, Elazığ 2006, s. 11; <http://coteliler.blogspot.com/>.

⁹ Mehmet Ali Ünal, *XVI. Yüzyılda Harput Sancağı*, Ankara, 1989, s. 78, 158, 232.

¹⁰ Celalettin Uzun, *17. Yüzyılda Harput*, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Elazığ, 2016, s.111.

¹¹ Duygu Baca, *1767-1774 (H. 1181-1188) Tarihli Harput Şer'iyye Sicili (Metin Değerlendirme Varak 45-83)*, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Elazığ, 2013, s.57, Belge No:139/A.

Hüseyin Ağa, Şeyh Hacılı Hacı Hüseyin Ağa, Keşşâfzâde Ahmed Ağa, Hacı İbrahim Ağa, Numan Ağa, Çötelizâde Mehmed Ağa, Alaybeyzâde Süleyman Ağa ve Çötelizâde Süleyman Ağa idi¹². Çötelizâde Hacı Mehmed Efendi için arşiv kayıtlarında genellikle Harput âyanı ve ağavatı tabirleri kullanılmıştır.

Çötelizâde Hacı Mehmed Efendi'nin servetinin kaynağı Maaden-i Hümâyûn Emaneti idi. Osmanlı Devleti'nin gelirlerinin en önemlilerinden biri mukataalardı ve bunlara konu olan gelir kaynaklarının içerisinde madenler de bulunmaktaydı. Madenler, Osmanlı toplumunda gerek askeri ve gerekse sivil açılardan çok geniş bir kullanım alanına sahip olmaları bir yana, devlet hazinesi için de başlıca gelir kaynaklarından birisi durumunda idi. Keban ve Ergani madenleri, Osmanlı Devleti'nin eline geçtikten sonra, XVIII. yüzyılın son çeyreğine kadar emanet usulü ile Diyarbakır Eyaleti sınırlarında olmak üzere bazen Gümüşhane voyvodalığı mukataasına bağlı olarak bazen de doğrudan Darphane tarafından bağımsız birer mukataa olarak yönetilmişlerdir. Ancak, 1775'lere gelindiğinde bu iki madenin ayrı ayrı değil de ortaklaşa bir idareye konu olduklarını ve bunların bileşiminden oluşan Maaden-i Hümâyûn Emâneti adı altında yeni bir mali birim ortaya çıkmıştır¹³. Maaden-i Hümâyûn Emâneti'ne tahsis edilen bazı gelir kalemleri ile görevler bölgedeki âyanlara iltizam usulü ile verilmişti. Çötelizâde Hacı Mehmed Efendi bu iltizamlardan alarak bölgede güç ve nüfuz sahibi olmuştu.

Çötelizâde Hacı Mehmed Ağa'nın 1800 yılında Maaden-i Hümâyûn'daki madencilerin "akvât-ı yevmi" olarak tabir edilen günlük ihtiyaçları için gerekli olan maddeleri Harput ovasında bulunan ve öteden beri Van ocaklılarına tahsis edilmiş olan havass-ı hümâyûna ait köylerden satın alma yolu ile temin etmek üzere iltizam almıştı¹⁴. Ovada yer alan bu köylerden ihtiyaç maddeleri her yıl mirî fiyat ile sağlanırdı. Çötelizâde Hacı Mehmed'ten söz konusu maddelerin temini için temessük alınmıştı. Bu uygulamanın gereği olarak her defasında Maaden-i Hümâyûn Emîni tarafından bir kişi yanında bir de katip olduğu halde görevlendirildi. Bu kişi genellikle İçme köyünde bulunan ambarda görev yapar ve satın aldığı malzemeleri burada depo ederdi. Maaden-i Hümâyûn Emîni bu görevlinin tüm hareketini kontrol altında tutar zaman zaman da denetlerdi¹⁵. Çötelizâde Hacı Mehmed Ağa bu görevini yürütür iken bazen temel ihtiyaç mallarının fiyatlarının

¹² Hasan Yüksel, *Osmanlı Döneminde 1776-1794 Tarihli Maden Emîni Defteri*, Sivas, 1997, s.79.

¹³ Fahrettin Tızlak, "XVIII. Yüzyıl Sonu ile XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Harput Çevresinde Madencilik Faaliyetleri", *Geçmişten Geleceğe Harput Sempozyumu*, Elazığ 23-25 Mayıs 2013, I, Elazığ, 2013, s.349-350.

¹⁴ BOA, TS.MA.e 6-44, 04 Şaban 1214 H.

¹⁵ F. Tızlak, *Osmanlı Döneminde Keban-Ergani Yöresinde Madencilik (1775-1850)*, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1997, s.187-188.

artmasından dolayı yerel görevlilerle uyuşmazlık yaşamıştı. Mesela, 1800'de artan fiyatlardan dolayı madencilere teminle mükellef olduğu zahire ve ekmek için fazla ücret talep etmesinden dolayı hakkında şikâyet kaleme alınmıştı¹⁶. 1225 H. (1810-1811 M.) yılında 10.803 kile buğday ile 3325 kile arpaya karşılık 64.176 kuruşluk işlem yaptığı kayıt edilmiştir¹⁷. Bu rakamlardan Çötelizâde Hacı Mehmed Ağa'nın bölgenin en önemli gelir kalemlerinden birini toplamakla görevli olduğu ve iyi bir gelir sağladığı anlaşılmaktadır.

Çötelizâde Hacı Mehmed Ağa'nın bir diğer görevi de Maaden-i Hümâyûn'a ait bazı gelirlerin toplanması idi. Maaden-i Hümâyûn'a lazım olan kömür ve kütüğün temin edilmesine ihtiyaç duyulmaktaydı. Bunların temini için aynı ve nakdî vergiler toplanmaktaydı. Bunlardan başlıcaları Maaden-i Hümâyûn'a tabii yerlerden alınan nakdî vergilerdi. Madene aynî yardım edenler tekâlif-i örfiyeden muaf tutulurken bazı yerlerden de imdâd-ı seferiye ve imdâd-ı hazeriye kalemlerinden alınmakta olan vergiler tahsis edilmişti. Bu alınan nakitle madenin ihtiyaçları görülmekteydi. Bu kalemde imdâd-ı seferiye ve imdâd-ı hazeriye olarak Harput kazasından 13.500 kuruşluk bir örfî vergi ödemesi yapılmaktaydı¹⁸. Yine Maaden-i Hümâyûn sınırları içerisinde yer alan aşiretler de maden idaresine bedel karşılığında yıllık belirli miktar da kömür sağlamakla yükümlüydüler. Harput'ta bulunan bu söz konusu aşiretlerden yılda 10.000 yük kömürü maden idaresine sağlanmaktaydı¹⁹. Çötelizâde Hacı Mehmed Ağa, Herdi, Zeyve, Parçikan aşiretlerinin bulunduğu bölgedeki nakdî vergileri iltizam olarak toplamaktaydı²⁰. Buralardan hatırı sayılır miktarda vergi topladığı kayıtlardan anlaşılmaktadır. Bu vergileri toplarken bazen farklı yerlere tahsis edilmiş olan vergileri toplamaktan dolayı şikâyet edildiği de olmuştu. Mesela, 1792'de Ahmet Atıf isimli biri arzuhal sunarak Malatya Taftacık'a bağlı bazı köylerin iltizamının Hacı Abdizâde Mehmed Ağa'ya ait olduğu belirtilmiş ve üç senelik verginin Çötelizâde Mehmed tarafından alındığını şikâyet etmişti²¹. 1799 tarihli kayıta Çötelizâde Mehmed'in buraya ait 800 kuruşluk bir gelir topladığı kayıtlıdır. Yukarıda verilen bilgilerden Çötelizâde Hacı Mehmed Efendi'nin Maaden-i Hümâyûna ait bölgedeki bazı vergilerin toplanma-

¹⁶ BOA, TS.MA.e 6-44, 04 Şaban 1214 H.

¹⁷ BOA, TS.MA.e 164-12, 22 Muharrem 1225 H.

¹⁸ F. Tızlak, *Keban-Ergani Yöresinde Madencilik (1775-1850)*, s.184-186.

¹⁹ F. Tızlak *Keban-Ergani Yöresinde Madencilik (1775-1850)*, s.175. 1809'da bir küfe kömürün fiyatı 1,5 kuruştı.

²⁰ BOA, TS.MA.d 7878, 03 Şaban 1214 H. Burada bulunan Herdi, Siruşağı, Akuşağı, Parçikan, Zeyve ve Mesti köy ve aşiretlerinden toplam 75.727,5 kuruş vergi toplamış ve bunu kardeşi İbrahim ağa ile birlikte yetkililere teslim etmiştir.

²¹ BOA, AE. SSLM III, 69-4128, 28 Zilhicce 1206 H.

sından sorumlu olduğu ve bunlarla zenginleştiği anlaşılmaktadır. Yine bu vergilerin bu aşiretlerden toplanması esnasında çeşitli sıkıntılarda yaşanmıştı²². Bu vergilerin toplanmasında aile üyeleri ile birlikte çalışmıştı. Mesela, 1799'da toplanan vergileri Hacı Mehmed Efendi adına kardeşi İbrahim Ağa yetkililere teslim etmişti²³.

Çötelizâde Hacı Mehmed Efendi görevini yaparken Maaden-i Hümâyün Eminleri ile ilişkilerini iyi tutmaya gayret etmiş, onların güven ve sadakatını kazanmaya özen göstermişti. Hacı Mehmed Efendi, Maaden-i Hümâyün eminlerinden Yusuf Ziya Paşa döneminde güç ve servetini artırmıştı. Özellikle Maaden-i Hümâyün Emmini Yusuf Ziya Paşa'nın 1785-1799 ile 1809-1811 tarihleri arasında iki defa ve en uzun süre emin olarak görev yapması Çötelizâde'nin bölgede güçlenmesi için uygun bir ortam ve zaman olmuştu²⁴. Yusuf Ziya Paşa ile olan ilişkilerini ileri bir düzeye çıkarmıştı. Mesela, Yusuf Ziya Paşa, Hacı Mehmed Ağaya bir adet mücevher saat ile bir adet şal hediye etmişti²⁵. Yusuf Ziya Paşa'nın uzun süre Maaden-i Hümâyün Emmini olarak görev yaptığı düşünüldüğünde Çötelizâde Hacı Mehmed Efendi'nin bu süre zarfında hem idarî, hemde ekonomik güç kazandığı anlaşılmaktadır. Burada dikkat edilmesi gereken bir konuda âyanların özellikle bu dönemde iktisadi faaliyetleriyle güçlenmelerine müteakip bölgelelerinde idareci olarak görev yapmalarındır. Nitekim XVIII. yüzyılın ilk ve ikinci yarısında mütesellim tayinleri ile ilgili olarak görülen husus, genellikle o yerin yerli hanedanından kudretli, herkesçe sevilen, sayılan kişilerin olması noktasında toplanmaktaydı. Bu kişiler, o yerin hanedanından olmaları hasebiyle uzun müddet mütesellimlik görevini ellerinde bulunduran, bu görevden uzaklaştırılmış olsalar bile, yeniden bu görevi tekrar ellerine geçirmeyi başaran kimselerdir. Doğal olarak, mütesellimlik âyanlıktan daha büyük bir görevdi. Mütesellimlik görevi biten kişilerin sonradan âyan olduklarını, ya da bazen âyan iken mütesellimlik görevini elde etmişlerdi. Mütesellim tayinlerinde, tayin olunacak kişinin sancağın ileri gelenlerinin istediği ve tasvip ettiği kimse olmasına özen gösterilirdi²⁶. Mütesellimlik için geçerli olan durum, Maaden-i Hümâyün Eminliği görevi için de geçerliydi. Yani Çötelizâde Hacı Mehmed Efendi, Maaden-i Hümâyün Emmini olarak tayin edilebilecek bir kişiydi. Bu durumun varlığı Hacı Mehmed Efendi'nin rakipleri tarafından bölgede yaşanan her olayda baş sorumlu olarak şikâyet

²² Herdi ve Parçikanlu aşiretleri Maaden-i Hümâyün'a karşı taahhütlerini yerine getirmedikleri gibi burada çeşitli sıkıntılarda çıkarmışlardı. Ayrıntılı bilgi için bkz. H. Yüksel, *1776-1794 Tarihli Maden Emmini Defteri*, s.44-45.

²³ BOA, TS.MA.d 7878, 03 Şaban 1214 H.

²⁴ F. Tızlak, *Keban-Ergani Yöresinde Madencilik (1775-1850)*, s.58.

²⁵ BOA, TS.MA.e 508-35, 29 Zilhicce 1222 H. (27 Şubat 1808 M.).

²⁶ Y. Özkaya, "Âyanlık Sistemi ve Büyük Hanedanlıklar", s.167-168.

edilmesine vesile olacaktı. Mesela, 1780’de on bir yaşında bir çocuğun öldürülmesi üzerine İmâmzâde Hacı Mehmed Ağa, Mahmud Ağazâde, Çötelizâde Mehmed Ağa ve Çötelizâde Osman Ağa’nın Harput’tan uzaklaştırılmaları istenmişti²⁷. Yine 1799 tarihli başka bir arşiv kaydında Mehmed Raşid, Çötelizâde Hacı Mehmed Efendi’nin husumetli olduğu kişiler tarafından devlete şikâyet edildiğini ancak Hacı Mehmed Efendi’nin Maaden-i Hümâyûn işlerini çok iyi bilen, maharetli ve dirayetli bir kişi olarak tanımlamış ve kusuru varsa dahi af olunması gerektiğini yetkililere arz etmişti²⁸. 1809 tarihli başka bir kayıta ise Harput’un önde gelen kişileri belirtilir iken ilk sırada Çötelizâde Hacı Mehmed Ağa yer almaktadır. Yine aynı belgede Harput’un önde gelen şahıslarından Büyük Mehmed Ağa, Hafız Hacı Abdurrahman Ağa, Numan Ağa, Ahmed Ağa, Ali Ağazâde Mehmed Ağa, Zülfikar Ağa, Şeyh Ömer Ağa, Germili Mehmed Ağa ve Han Ağası Mehmed Ağa mahkemeye çıkarılmışlar burada şehirde huzursuzluk çıkarıp, halkın perişan olmalarından suçlanmalarına karşı çıkararak başta Maaden-i Hümâyûn’un işletilmesine yardımcı olmak için gayret gösterdikleri, halkın can ve mallarının emniyeti için çalıştıklarını belirterek devlet idarecilerine itaatle bağlı olduklarını, Maaden-i Hümâyûn’un mutfak masrafı için 15.000 kuruş nezri kabul ettiklerini ifade etmişlerdi²⁹. 1811’de asaleten Maaden-i Hümâyûn Emini olarak atanan Ahmed Paşa³⁰, Çötelizâde Hacı Mehmed’i kendisine rakip olarak görmüş ve onunla uğraşmaya başlamıştı. Ahmed Paşa, Çötelizâde Hacı Mehmed’e karşı faaliyetlerini ilk olarak dolaylı, daha sonra direkt olarak Hacı Mehmed Efendi’yi hedef alarak yürütmüştü. İlk olarak Çötelizâde Hacı Mehmed’i Maaden-i Hümâyûn’daki görevlerinden azl etmişti. Bu durum karşısında yerel beylerden Sarraf Manik Hüdaverdioğlu, Ahmed Paşa’ya arzuhal sunarak Çötelizâde Hacı Mehmed’in azlinin uygun olmadığı ve görevine devamının daha hayırlı olduğunu ifade etmişti³¹. Bu olaydan hemen önce Çötelizâde Hacı Mehmed’in mülklerini oğulları Hacı Ahmed Ağa ve İsmail Ağa’ya kendi rızasıyla ferağ etmişti³². Muhtemelen Çötelizâde Hacı Mehmed Efendi, Ahmed Paşa’nın mülklerine el koymasından çekindiği için böyle bir yola müracaat etmişti. Ahmed Paşa, Çötelizâde Hacı Mehmed Ağa’yı ortadan kaldırmak için bölgedeki asayiş olaylarını kullanmaya çalışmıştı. 1813’de Behrimaz Nahiyesine bağlı Çeku köyünde meydana gelen bir olayda bir Hristiyan katli edilmiş, katiller olay yerinden kaçmışlardı. Ahmed Paşa, bu olayda bu

²⁷ H. Yüksel, *Osmanlı Döneminde 1776-1794 Tarihli Maden Emini Defteri*, s.46.

²⁸ BOA, TS.MA.e 699-38, 3 Şaban 1214 H.

²⁹ BOA, TS.MA.e 1076-4, 20 Zilkade 1224 H.

³⁰ BOA, C.DRB 26-1278, 11 Cemaziyelahir 1226 H.

³¹ BOA, TS.MA.e 4-85, 9 Ramazan 1227 H.

³² BOA, TS.MA.e 1193-37, 24 Cemaziyelvel 1227 H.

kişilere Çötelizâde Hacı Mehmed ile Keşşafzâde Mehmed'in yardım ettiği ve bunları sakladıklarını belirterek bu kişilerin kendilerine teslim edilmesini istemişti³³. Bu durumun kendisini zor duruma koymak amacıyla yapıldığını anlayan Çötelizâde Hacı Mehmed firar eden bu eşkıyaların yakalanarak haps edilmesini sağlamış ve bunların talep edilmesi halinde Maaden-i Hümâyûn'a sevk edileceğini belirtmişti³⁴. Ahmed Paşa'nın, Çötelizâde Hacı Mehmed'e baskı yapmasının bir diğer nedeni ise Hacı Mehmed'in bölgedeki hem yerel halkın önde gelenleri hemde idarecileriyle olan bağının kuvvetli olmasıydı. Mesela, 1813'de Malatyalı tüccar Şerbetçioğlu Hacı İbrahim Ağa'nın elli kile buğdayına Hekimhan'da askeri taifeden Haydar Ağa el koyması üzerine zabt edilen buğday bedelinin Hacı İbrahim'e verilmesi için Çötelizâde Hacı Mehmed devlet yetkililerine arzuhal sunarak durumun düzeltilmesini talep etmişti³⁵. Malatyalı bir tüccarın Çötelizâde Hacı Mehmed Efendi aracılığıyla hakkını araması Çötelizâde Hacı Mehmed Efendi'nin hem bölgedeki, hemde devlet katındaki itibarının büyüklüğünü göstermesi bakımından dikkate şayandır. Buna benzer bir olay ise 1813'de Seyfullah Efendi kendisinin Çermik hâkimi veya Maaden memuriyetine taltifi için Hacı Mehmed Efendi'ye müracaat etmesinden anlaşılmaktadır³⁶. Bu durumun varlığı Ahmet Paşa'da, Çötelizâde Hacı Mehmed Efendi'ye karşı bir husumet beslenmesinde etkili olduğu muhakkaktır. Ahmed Paşa, Çötelizâde Hacı Mehmed'in daha fazla kuvvetlenmeden bertaraf edilmesi için harekete geçmişti. Ahmed Paşa'nın merkeze gönderdiği bir belgede, Çötelizâde Hacı Mehmed'in, Maaden-i Hümâyûn işlerini bozduğu, reayaya zulüm ettiği, devletin düzenine karşı gelen bir ihtilalci ve isyancı olduğu ifade edilmişti³⁷. Başka bir belgede ise Çötelizâde Hacı Mehmed'in ihtilal üzere olduğu belirtilmiş ve burada üzerine asker sevk edileceği belirtilmişti³⁸. Ahmed Paşa'nın emr ve isteği üzerine Çarsacak Voyvodası Osman Bey, Çermik Hâkimi Zülfikar Bey, Ergani Maadeni üzerinden Behrimaz'a giderek burada Murtaza Bey'e iltihak etmişti³⁹. Bu birliklerin hareketinden, Maaden Emni Ahmed Paşa'nın, Çötelizâde Hacı Mehmed'in ortadan kaldırılması için bölgedeki tüm askeri birlikleri harekete geçirmiş olduğu anlaşılıyor. Oysaki Ahmed Paşa'ya yazılan bir emirde "*Cenâb-ı ni'amlarına layık olan uslûb-ı hakimâne merkûmun kendisine veyahut oğlunu ber vech-i suhûlet nezdinizde isticlâbı hususunda tedâbir-i hüsn ile*" ifadesin de belirtildiği üzere kendisi ve oğlunun güzel-

³³ BOA, TS.MA.e 499-10, 19 Safer 1228 H.

³⁴ BOA, TS.MA.e 697-40, 28 Safer 1228 H.

³⁵ BOA, TS.MA.e 669-39, 27 Rebiülahir 1228 H.

³⁶ BOA, TS.MA.e 5-13, 27 Rebiülevvel 1228 H.

³⁷ BOA, TS.MA.e 620-31, 13 Zilkade 1228 H. s.15.

³⁸ BOA, TS.MA.e 5-26, 25 Şevval 1228 H.

³⁹ BOA, TS.MA.e 696-15, 29 Şevval 1228 H.

likle tutularak Ahmed Paşa'nın haps etmesi emredilmişti⁴⁰. 1813'de Ahmed Paşa, Çötelizâde Hacı Mehmed'i yakalayarak Keban'a götürmüş ve burada hapsedmişti. Ahmed Paşa daha sonra merkezi hükümetten gelen emri beklemeden Çötelizâde Hacı Mehmed'i katlederek Keban'a defn etmişti. Ahmed Paşa'nın başına buyruk bir şekilde merkezden habersiz iş yapması kendisinin de Maaden-i Hümayûn Emmini olarak sonunu hazırlamıştır. Ahmed Paşa, kendisini uyarılmasına rağmen Çötelizâde Hacı Mehmed Ağa'yı katletmesinin neticesinde ilk olarak görevinden azl edilerek Gümüşhane'de iskân edilmesi padişah tarafından emr edilmişti⁴¹. 1814'te ise Ahmed Paşa'nın bu hareketine karşılık kendisinin söz dinlemeden ve izin almadan Çötelizâde Hacı Mehmed'i katletmesinin uygun olmadığı ve memlekette ihtilale sebep olacak hareket içerisinde olmasından dolayı üç adamla birlikte Amasya'ya sürgün edilmesine karar verilmiştir⁴².

Çötelizâde Hacı Mehmed Efendi'nin ölümünden sonra Çötelizâde ailesi mensuplarının devlet içinde önemli mevkilerde görev almaya devam etmişlerdi. 1832'de Çötelizâde İbrahim Ağa ilk olarak Diyarbakır'a Mütesellim olarak atanmış aynı yıl Maaden-i Hümayûn Emmini olarak tayin edilmişti⁴³. Yine Çötelizâde İbrahim Paşa'nın damadı Hacı İshak Ağa onun vefatıyla yerine aynı yıl Maaden-i Hümayûn Emaneti ve Diyarbakır eyaleti tevcih edilmişti⁴⁴.

3. Çötelizâde Hacı Mehmed Efendi'nin Vakıf Eserleri

Çötelizâde Hacı Mehmed Efendi servetinin büyük bir kısmını hayır işlerine harcamıştır. Hacı Mehmed Efendi eğitim ve halkın ibadetlerini rahat bir şekilde yapılmasını sağlayacak vakıflar kurmuştu. Bunlar arasında en dikkat çeken Kurşunlu Camii civarında inşa ettirdiği medresedir. Beş ayrı medreseden oluşan Kurşunlu Medresesi 100'den fazla talebeye sahipti. Beş büyük dersane iki de kütüphaneden oluşan bu ilim kompleksi, pek çok hayır sahibinin yardımıyla sürekli olarak büyümüş olup en son 1868'de Sadrazam Yusuf Kamil Paşa tarafından yaptırılmış ve ismine izafetle Kamil Paşa diye de anılmıştı⁴⁵. Kurşunlu Camii etrafında Kurşunlu, İsmailiye,

⁴⁰ BOA, TS.MA.e 620-31, 21 Şevval 1228 H. s.16.

⁴¹ BOA, HAT 278-16381, 29 Zilhicce 1228 H.

⁴² BOA, C.DRB 3-101, 20 Rebiülevvel 1229 H.

⁴³ BOA, HAT 1587-1248, 14 Rebiülevvel 1248 H. İbrahim Yılmazçelik, "Osmanlı Hakimiyet Sürecinde Diyarbakır Eyalet Valileri, (1516-1838)", *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 10/1, Elazığ, 2000, s.277.

⁴⁴ BOA, C.DH, 89-4440, 3 Cemaziyevvel 1248 H.

⁴⁵ İshak Sunguroğlu, *Harput Yollarında*, II, İstanbul 1959, s.20, 30. .

Ziyaiye, Çolakzâde medreseleri de vardı⁴⁶. 1802'de Harput'un Ahmet bey Mahallesi'nde ikamet eden Çötelizâde Hacı Mehmet Ağa Harput'ta Kurşunlu Cami-i Şerifi avlusunda Karaçorlu merhum Mustafa Ağa'nın yaptırdığı hücrelerin üstünde yaptırdığı bir adet kütüphane ve dört adet hücrenin görevli ve bakım onarımı ile Sara Hatun Camii'nde öğleden önce ve sonra birer cüz okuyan kişiye harcanmak üzere Harput'ta bulunan Dere Hamamı ve iki adet dükkânındaki hisseleri ile bir adet kahvehanesini vakfetmişti. Yine 1804'de Kurşunlu Cami-i Şerifi Medresesi'nde yaptırdığı dört adet hücrenin görevli ve bakım onarımı ile Sara Hatun Cami-i Şerifi'nde Pazartesi ve Perşembe günlerinde ikindi namazından sonra değerli ilimler ve hadis-i şerif ilmi kitaplarını öğreten müderrise, Sara Hatun Cami-i Şerifi'nde temizlik görevini ifa eden ferraşa harcanmak üzere yine Harput'taki yedi adet dükkânı ile bir adet değirmenini vakfetmiştir. 1810'da ise Kurşunlu Medresesi'nin yanında vakfettiği dükkânların üzerindeki dört adet hücrede ikamet eden öğrencilere harcanmak ve camilere mum beratları döktürülmek için on bir adet dükkânını vakfetmiştir. Ayrıca yaptırdığı kütüphaneye kitaplar da vakfetmişti. 1813'de ise bundan önce vakfettiği gayr-i menkullerinden galle fazlasından otuz kuruşunu Alişam köyü camisinde imam olanlara verilmesini ve Hordlaşi değirmeninden bir kile buğdayın Kurşunlu Camii içindeki dükkânların üzerinde yaptırdığı dershane ve hücrelerin damcılık görevlisine verilmesini şart kılmıştır⁴⁷.

Çötelizâde Hacı Mehmed, kurmuş olduğu vakıfları dışında da hayır işleri yapmıştı. Bunlardan biri Harput'a bağlı Mesti köyündeki caminin 1812 tarihli kitabesinden anlaşıldığına göre köydeki camiye tamir ettirmişti⁴⁸.

Çötelizâde Hacı Mehmed Efendi genellikle kurmuş olduğu vakıflara mütevellî olarak oğlu Hacı Ahmed Ağa'yı tayin etmişti. Hacı Mehmed Efendi katl edilmeden önce de çeşitli hayır işleri yapılmasını oğlu Hacı Ahmed Ağa'ya vasiyet etmişti. 1832'de mahkemeye müracaat eden Hacı Ahmed Ağa babası Hacı Mehmed Ağa'nın vasiyeti olarak verdiği nakitten Çulçapur köyünde bir cami olmadığı ve burada bir cami inşa edilmesinin ve burada görevli imama aylık 2,5 kuruş ücret verilmesini babasının vasiyeti

⁴⁶ Enver Çakar-Celalettin Uzun, *Hurufat Defterlerinde Harput (1690-1812)*, Elazığ, 2017, s.44.

⁴⁷ Çötelizâde Hacı Mehmed Efendi'nin vakıfları hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Hilal Aydemir, *Osmanlı Dönemi Harput ve Mamuratülaziz Vakfiyeleri Envanteri*, Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2019, s.74-84.

⁴⁸ Enver Çakar, *Elazığ Baskil Yöresi Aşiretleri*, Ankara, 2012, s.128.

olduğunu ifade ederek vakfi tescil ettirmişti⁴⁹. Hacı Ahmed Ağa babasının Keban'daki mezarı başında her Cuma, Yasin suresi okunması için aylık 2,5 kuruş bu sureyi okuyan görevliye verilmek üzere bir vakıf kurmuştu⁵⁰. Yine Hacı Ahmed Ağa annesinin Kesrik köyündeki mezarı başında her Cuma Yasin suresi okunması için de vakıf kurmuştu⁵¹.

Hacı Ahmed Ağa, babasının kurmuş olduğu vakıflarla yakinen ilgilenmişti. Özellikle Kurşunlu Camii'ndeki medreseye ayrı bir ehemmiyet göstermişti. Aralık 1830 tarihli bir kayıttta bu medresede eğitim gören talebelere üç ayda bir verilen ücrete iki kuruş zam yaparak bu ödemeyi üç kuruşa çıkarmıştı. Yine buradaki ferrâş, imam-ı sâni ve muallim maaşlarına da zam yapmıştı⁵².

Çötelizâde Hacı Mehmed'in oğulları başta Hacı Ahmed Ağa olmak üzere, İsmail Ağa'da babaları gibi şehirde pek çok vakıf kurmuşlardı⁵³.

Çötelizâde Hacı Mehmed ve çocuklarının kurmuş olduğu vakıflar Harput'un dinî, ilmî, sosyo-kültürel ve iktisadi yapısına önemli katkılar sunmuşlardır.

Sonuç

Âyanlık, 18. yüzyılda Osmanlı Devleti'nin içine düştüğü malî sıkıntıyı aşmak için kullandığı uygulamalar sayesinde taşrada ortaya çıkmış zengin seçkin bir zümre olarak tanımlanmaktadır. Bu dönemde ortaya çıkan âyanlar Osmanlı taşrasında meydana gelen pekçok sorunun kaynağı olarakta gösterilmişlerdir. Ancak meydana gelen olaylar genellikle iktisadî ve idarî olarak buldukları yerlerin gücüne sahip olmak isteyen idareciler ile yine âyanların birbirleri arasındaki rekabet ve çekişmeleri neticesinde meydana gelmişti.

Çötelizâde ailesi Harput ve çevresinde güç ve servete sahip olmuş olan ailelerinden biridir. Bu ailenin 18. yüzyıl sonu ile 19. yüzyıl başlarında en güçlü üyesi Çötelizâde Hacı Mehmed Efendi idi. Hacı Mehmed Efendi servet ve gücünü Maaden-i Hümayûn Emanetine ait vergilerin toplanması ve

⁴⁹ F. Tızlak, *398 Numaralı Harput Şer'iyye Sicili M. 1814/1815-1839 (H. 1230-1255)*, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Elazığ, 1987, s.278-279, Belge No:182.

⁵⁰ F. Tızlak, *398 Numaralı Harput Şer'iyye Sicili*, s.279, Belge No:183.

⁵¹ F. Tızlak, *398 Numaralı Harput Şer'iyye Sicili*, s.138, Belge No:83.

⁵² F. Tızlak, *398 Numaralı Harput Şer'iyye Sicili*, s.135-136, Belge No:79.

⁵³ Ayrıntılı bilgi için bkz. F. Tızlak, *398 Numaralı Harput Şer'iyye Sicili M. 1814/1815-1839 (H. 1230-1255)*; H. Aydemir, *Osmanlı Dönemi Harput ve Mamuratülaziz Vakfiyeleri Envanteri*; .

buranın temel ihtiyacı olan maddelerinin karşılanması yoluyla sağlamıştı. Çötelizâde Hacı Mehmed Efendi, Maaden-i Hümâyûn Eminlerinden Yusuf Ziya Paşa ile iyi ilişkiler kurmuş ve onun sayesinde gücünü daha da arttırmıştı. Ancak Yusuf Ziya Paşa'dan sonraki idareciler ile ilişkileri eskisi gibi olmamıştı. Ahmed Paşa'nın Maaden-i Hümâyûn Emin'i olmasıyla birlikte Çötelizâde Hacı Mehmed Efendi bu durumdan olumsuz etkilenmişti. Osmanlı Devleti'nde bu dönemde sıklıkla taşradaki âyanların buldukları yerlere yönetici olarak atanmalarının getirmiş olduğu olumsuz algı Maaden Emimi olan Ahmed Paşa'nın, Çötelizâde Hacı Mehmed Efendi'yi kendisine rakip olarak görmesine neden olmuştu. Bu algı sebebiyle Ahmed Paşa, Çötelizâde Hacı Mehmed Efendi'yi merkezi idarenin emrine karşı çıkarak katletmişti.

Âyanlık sistemi üzerinde yapılan araştırmalar da genellikle âyanların nasıl zengin oldukları ve halktan daha fazla vergi toplamak için yaptıkları baskı ve zulümleri üzerine odaklanmışlardır. Harputlu bir âyan olarak Çötelizâde Hacı Mehmed Efendi'nin yaşadıkları özelinde âyanlık sisteminin getirdiği bir sorun ise merkezden atanan idarecilerin, âyanları kendilerine rakip görmeleri ve bunun olumsuz yansımalarıdır. Bu durumun bölgede yaratmış olduğu iktisadî ve idarî sıkıntılar ise bu durumun farklı boyutlarıdır.

Çötelizâde Hacı Mehmed Efendi, elde etmiş olduğu servet ve birikiminin büyük bir kısmını hayır müesseselerine ayırmıştı. Çötelizâde Hacı Mehmed Efendi, halkın daha iyi eğitim görmesi için Kurşunlu Camii çevresinde hizmet veren bir medrese inşa etmiş ve bunun için vakıf kurmuştu. Yine Harput'taki çeşitli camilerin hizmetlerinin yerine getirilmesi için vakıf kurmuştu. Bu yönüyle kazancını Allah'ın rızasını kazanmak ve halkın ihtiyacını görmek amacıyla vakfetmiş ve kendisinden sonrakilere de örnek olmuştur. Kısaca bu yönüyle, Çötelizâde Hacı Mehmed Efendi, Harput'un dinî, ilmî, sosyo-kültürel ve iktisadi yapısına önemli katkılar sunmuş bir âyan olarak dikkat çekmektedir.

KAYNAKÇA

1. Arşiv Kaynakları

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)

Ali Emiri Tasnifi Sulatan III. Selim (AE. SSLM III), 69-4128, 28 Zilhicce 1206 H. (17 Ağustos 1792 M.).

Cevdet Tasnifi Dâhiliye (C.DH) 89-4440, 3 Cemaziyellevvel 1248 H. (28 Eylül 1832 M.).

Cevdet Tasnifi Darphane (C.DRB) 26-1278, 11 Cemaziyelahir 1226 H. (3 Temmuz 1811 M.); 3-101, 20 Rebiülevvel 1229 H. (12 Mart 1814 M.).

Hatt-ı Hümayun (HAT) 1587-1248, 14 Rebiülevvel 1248 H. (11 Ağustos 1832 M.); 278-16381, 29 Zilhicce 1228 H. (23 Aralık 1813 M.).

Topkapı Saray Müzesi Arşivi Defterleri (TS.MA.d) 7878, 03 Şaban 1214 H. (31 Aralık 1799 M.).

Topkapı Saray Müzesi Arşivi Evrakı (TS.MA.e) 1076-4, 20 Zilkade 1224 H. (27 Aralık 1809 M.); 1193-37, 24 Cemaziyelevvel 1227 H. (5 Haziran 1812 M.); 164-12, 22 Muharrem 1225 H. (27 Şubat 1810 M.); 4-85, 9 Ramazan 1227 H. (20 Haziran 1812 M.); 499-10, 19 Safer 1228 H. (21 Şubat 1813 M.); 508-35, 29 Zilhicce 1222 H. (27 Şubat 1808 M.); 5-13, 27 Rebiülevvel 1228 H. (30 Mart 1813 M.); 5-26, 25 Şevval 1228 H. (21 Ekim 1813 M.); 6-44, 04 Şaban 1214 H. (1 Ocak 1800 M.); 669-39, 27 Rebiülahir 1228 H. (29 Nisan 1813 M.); 696-15, 29 Şevval 1228 H. (25 Ekim 1813 M.); 697-40, 28 Safer 1228 H. (2 Mart 1813 M.); 699-38, 3 Şaban 1214 H. (31 Aralık 1799 M.).

2. Araştırma ve İncelemeler

AYDEMİR, Hilal (2019). *Osmanlı Dönemi Harput ve Mamuratülaziz Vakfiyeleri Envanteri*, Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara.

BACA, Duygu (2013). *1767-1774 (H. 1181-1188) Tarihli Harput Şer'iyye Sicili (Metin Değerlendirme Varak 45-83)*, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Elazığ.

ÇAKAR, Enver, UZUN, Celalettin (2017). *Hurufat Defterlerinde Harput (1690-1812)*, Elazığ.

ÇAKAR, Enver (2012). *Elazığ Baskil Yöresi Aşiretleri*, Ankara.

ÇÖTELİ, Oktay (2011). *Toprak*, Selçuk Üniversitesi Basımevi, Konya.

DEMİREL, Yurdal (2006). *Bulutogulları*, Manas Yayıncılık, Elazığ.

İPŞİRLİ, Mehmet (1994). "Klasik Dönem Osmanlı Teşkilatı", *Osmanlı Devleti ve Medeniyet Tarihi, I*, (Editör: Ekmeleddin İhsanoğlu), İstanbul, s.137-279.

MERT, Özcan (1991). "Âyan", *DİA*, 4, İstanbul, s.195-198.

MERT, Özcan (1999). "Osmanlı Devleti Tarihinde Ayânlık Dönemi", *Osmanlı, VI*, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, s. 174-180.

ÖZKAYA, Yücel (1977). *Osmanlı İmparatorluğu'nda Ayânlık*, Ankara Üniversitesi DTCF Yay., Ankara.

ÖZKAYA, Yücel (1999). "Merkezi Devlet Yapısının Zayıflaması Sonuçları: Ayânlık Sistemi ve Büyük Hanedanlıklar", *Osmanlı, 6*, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, s.165-173.

SALZMANN, Ariel (1999). “İmparatorluğu Özelleştirmek: Osmanlı XVIII. Yüzyılında Paşalar ve Âyânlar”, *Osmanlı*, 3, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, s. 227-235.

SUNGUROĞLU, İshak (1959). *Harput Yollarında*, II, İstanbul.

TIZLAK, Fahrettin (1987). *398 Numaralı Harput Şer’iyye Sicili M. 1814/1815-1839 (H. 1230-1255)*, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Elazığ.

TIZLAK, Fahrettin (1997). *Osmanlı Döneminde Keban-Ergani Yöresinde Madencilik (1775-1850)*, Türk Tarih Kurumu, Ankara.

TIZLAK, Fahrettin (2013). “XVIII. Yüzyıl Sonu ile XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Harput Çevresinde Madencilik Faaliyetleri”, *Geçmişten Geleceğe Harput Sempozyumu, Elazığ 23-25 Mayıs 2013, 1*, Elazığ, s.349-365.

UZUN, Celalettin (2016). *17. Yüzyılda Harput*, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Elazığ.

UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı, (1979). “Âyân”, *İslâm Ansiklopedisi Milli Eğitim Bakanlığı*, 2, İstanbul, s.40-42.

ÜNAL, Mehmet Ali (1989). *XVI. Yüzyılda Harput Sancağı*, Ankara,

YILMAZÇELİK, İbrahim (2000). “Osmanlı Hakimiyet Sürecinde Diyarbakır Eyalet Valileri, (1516-1838)”, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 10/1, Elazığ, s.233-287.

YÜKSEL, Hasan (1997). *Osmanlı Döneminde 1776-1794 Tarihli Maden Emni Defteri*, Sivas.

3. İnternet Erişimi

ET: 20. 06. 2020. <http://coteliler.blogspot.com/>.

EK

EK-1: Çötelizâde Hacı Mehmed'in Katli Edildiğine Dair Arşiv Kaydı

بسم الله الرحمن الرحيم
الحمد لله الذي جعلنا من خلقه
وودقنا من نوره وادقنا من
والموتى اليه ههنا اودقنا
وايشير ياد برينكرايد
برقعه قهار بازيروب
برخفيف الخفة
بملايوش راييه كوزلوش

شكوتلو كراتلو مابانو قوزللو
معاردها بودايين مصلحتي باشا قوزلوزيك
سيفي ايم باشا جيسا ايشقا اولينق
لوقنده باشا عومو ايده ايشمارا
اولدر واقيا سي سلهوتت نضار
نقوزنيك قيتسه سيب اولينق
كشخا ندر مرشا اولينق
كندونك نقوزنيك
بيورطو اچوره
كراتلو مابانو قوزللو

Kaynak: BOA. HAT. 278-16381, 29 Zilhicce 1228 H. (23 Aralık 1813 M.).